

XX ҒАСЫРДЫҢ БАС КЕЗІНДЕГІ ҚАЗАҚ, ТАТАР ӘДЕБИЕТІНІҢ БАЙЛАНЫСТАРЫ

Ш.Б.Акатаева, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

XX ғасырдың басында татар әдебиеті барынша дамыды. Ол он ғасыр бойы жасай алмаған әдебиетін жасап, он ғасыр бойы тудыра алмаған әдебиет алыптарын тудырды.

XX ғасырдың басындағы татар мәдениеті көптеген түрік тұқымдас халықтардың мәдениетінен озық тұрды. Ал татар әдебиеті өзінің озық идеялары, көркемдік шеберлігімен басқа түркі тектес халықтардың әдебиетшілеріне үлгі-өнеге болды, татар арасынан ірі-ірі ақын-жазушылар шығып олар басқалар оқып-үйренерлік, тәлім аларлық бірсыпыра көркем туындылар берді. Мұндай адамдардың қатарына татардың XX ғасырдың басында өмір сүрген Қоғам және мәдениет қайраткерлері Х. Ямашев, М.Вахитов, Ғ.Құлахметов аса көрнекті ақын жазушылары Ғ.Тоқай, Ғ.Ибраһимов, М.Ғафури, Ф.Кәріми, Ғ.Камал, Ф.Әмірхан, М.Фаизи т.б. қосуға болады.

Академик – жазушы С.Мұқанов татар әдебиетінің қазақ әдебиетіне жасаған игілікті ықпалы жөнінде: «Ғабдолла Тоқай, Ғалымжан Ибраһимов, Мәжит Ғафури, Ғалиасқар Камал, Фатиз Әмірхан, Ғафур Құлахметов сияқты үлкен жазушылар идея және көркемдік шеберлік жағынан қазақ ақын-жазушыларының бүкіл бір буынына әсерін тигізді. Татар әдебиеті және жекелеген татар жазушылары бізден басқа халықтардың да әдебиетіне да ықпал жасады. Мұның өзі түрікмен жазушысы Берді Кербабаев, өзбек жазушылары Абдолла Қадыри, Ғафур Ғұлам және тәжік жазушысы Садриддин Айнилардың шығармашылығынан айқын көрінеді. Мұның өзі бүкіл әлемге белгілі жайт» [1, 84] десе, белгілі қазақ жазушысы Ғ.Мұстафин: «Қалың татар көрмей жүрген халқымыз емес, қашанда адал ниетті көршіміз, ақ тілеулі ағамыз. Сахарада көзін ашқан жас балапан жазба әдебиетіміздің балақ жүнін түлеткен де- солар, төңкеріске дейін азын-аулақ кітаптарымыз болды десек, соның қай-қайсысында да кәрі қара шаңырақ Қазанның аты жазылған. Татар мәдениеті қазақ үшін көз көрмеген, аяқ баспаған бейтаныс өлке емес. Оның самалын ертеден – ақ саялап, оның миуасын баяғыда-ақ татқанбыз. Тәтті екен – тамсанғанбыз. Шөлдей, шөлікпей ұмтылғанбыз сол жаққа» [2].

XX ғасырдың басындағы татардың мәдениеті мен әдебиетінің ең көрнекті өкілі болған және татар әдебиетіне ғана емес, сонымен бірге бүкіл түркі тектес

халықтардың әдебиетіне, көптеген ақын-жазушылары елеулі ықпал жасап, әсерін тигізген татардың ұлы халық ақыны Ғабдолла Тоқай (1886-1913) еді. Өйкені Ғ.Тоқай өзінің әлеуметтік мазмұны терең, көркемдік дәрежесі жоғары, шыншыл шығармаларымен татар әдебиетін идеалық-көркемдік жағынан байытып оны биік сатыға көтереді.

Ол тек татар әдебиеті үшін ғана емес, бәлкім бүкіл дүние жүзінің классикалық әдебиеті үшін де маңызы бар шығармалар жазып, татар поэзиясы оның әдебиетінің негізін салған зор талант иесі болды.

Тоқай Оралда тұрған кезінде қазақтармен тығыз қарым-қатынас жасайды, медреседе оқып жүргенде, ондағы Ерғали, Нұрғали деген қазақ шәкірттерімен достас, пікірлес, сырлас болады. Қала маңындағы Жымпиты, Қартөбе қазақ ауылдарына барып тұрады. Ол қазақ өлеңдерінің жарқын образға толы екенін айтып қайран қалады. Махаббат тақырыбына жазылған бір өлеңінен үзінді келтіре отырып, Тоқай былай дейді: «Осымен қатар менің оң жағымда бір парақ қағазға жазылған қазақ өлеңі жатыр. Бұл өлең мынау:

Қарағым, айналайын, сіз қызғалдақ,
Сізлерге берген екен мал менен бақ...
Құрбының арманы не сізді құшқан,
Аузың - бал, тілің - шекер, қойның - жұмақ.

Көресіз бе? Бұл қазақ ақыны өзінің сүйгенін қалай мақтай білген! Міне, осылардың бәріне қарағанда, біздің татарлар өлең жағынан қазақтардан да артта қалған екен» [3, 144]. Тоқай мұнда , қазақтың халық өлеңдерінде адамның көңіл-күйі, ішкі сезімі нанымды, әсерлі суреттелетініне баса назар аударған.

Ғ.Тоқай 1910 жылы 15 сәуірде Қазан қаласында «Шарқ» (Күншығыс) клубында «Халық әдебиеті туралы» деген тақырыпта көпшілікке арнап лекция оқиды. Жұртшылық алдында оқыған осы лекциясында ол татардың көптеген кітаптарының басқа тілдерде, соның ішінде қазақ тілінде жазылатынын айтады. Бұған мысал терінде «Таһир Зүһра» дастанын келтіреді. «Бұл татар кітабы болғанымен, ол қазақ тілінде жазылған» дейді. Тоқай сонымен бірге жалпы қазақ әдебиеті туралы жоғары пікір білдіріп, қазақ өлеңдері әдемі, әсерлі екенін атап өтеді. Бұған мысал ретінде әлгі қазақ тілінде жазылған «Таһир-Зүһра» дастанының өте әсерлі екенін айтып, «менің ойымша кішкентай шағында осы кітапты оқып, жыламай өскен еркек пен әйелдеріміз сирек» [4, 272], - дейді.

Оның «Уаллаһи» атты өлеңінен қазақ жері жөнінде төмендегідей жыр жолдарын кездестіруге болады:

Бақыттылар қырды жайлайды,
Ақ нанға қосып жейтіндей саф ауа,
Көкорай шалғын, құстар да сайрайды,
Ақша бұлттар көшпелі қазақтардай жосып,

Көктен бір түнейтін қоныс сайлайды.

Сәл ғана самал жел ессе,

Өсімдіктер жер бетінде ырғалып, ойнайды.

«Міне, таза ауа, кең далада көңілденіп отырғанда жазыла салған бір жыр бұл» [5, 158], деп жазады ақын өлеңінің соңында.

Қысқасы, XX ғасырдың қазақ әдебиетінің даму тарихында Ғ.Тоқайдың ұстаздық рөлі ерекше орын алады.

Татар–башқұрт әдебиетінің классигі Мәжит Ғафури (1888-1934) көп жыл бойы Тройцк қаласында тұрды. Жаз күндері қазақ ауылдарына барып, мұғалім болып, бала оқытты. Сонда жүріп қазақ халқының өлең–жырымен, ән-күйімен танысты.

М.Ғафуриің шығармашылық бетінің қалыптасуына қазақтың халық өнерінің елеулі әсері болған. Оны ақынның өзі де мойындаған. Мәселен, өзінің өмірбаянында Ғафури былай деп жазады: «Қазақтардың сөзге шешендігі олардың өлеңге және өлең шығаруға деген табиғи қабілеті (таланты), поэзияға толы көшпелі өмірі, қазақ әйелдерінің басқа шығыс әйелдеріне карағанда еркін өмірі және олардың жүздерін жасырмай, ашық жүруі – міне, осының барлығы да маған үлкен әсер етті. Сондықтан да олармен бірге өткізген жеті жыл менің өмірімде өмір бойы өшпес із қалдырды... Мен ол күндерімді қазір де асқан сүйіспеншілікпен есіме аламын және ол жылдарға деген менің құрметім есімнен өмір бой өшпек емес» [6,24].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Құдаш С. Жастық шақтың ізімен. -Алматы: Ғылым, 1966. -182 б.
- 2 Мұстафин Ғ. Армысың ағайын! // Қазақ әдебиеті, 1962. 26 қазан.
- 3 Галин С. Народной мудрости источник. Толковый словарь башкирского фольклора. –Уфа: Китап, 2007. -304 с.
- 4 Тоқай Ғ. Шығармалары, II Т. –Қазан: Китап, 1956. -180 б.
- 5 Антология поэзии Башкортстана. –Уфа: Китап, 2010. -456 с.
- 6 Закиев М. Татар халқы тарихы. –Қазан, 2008. -544 б.